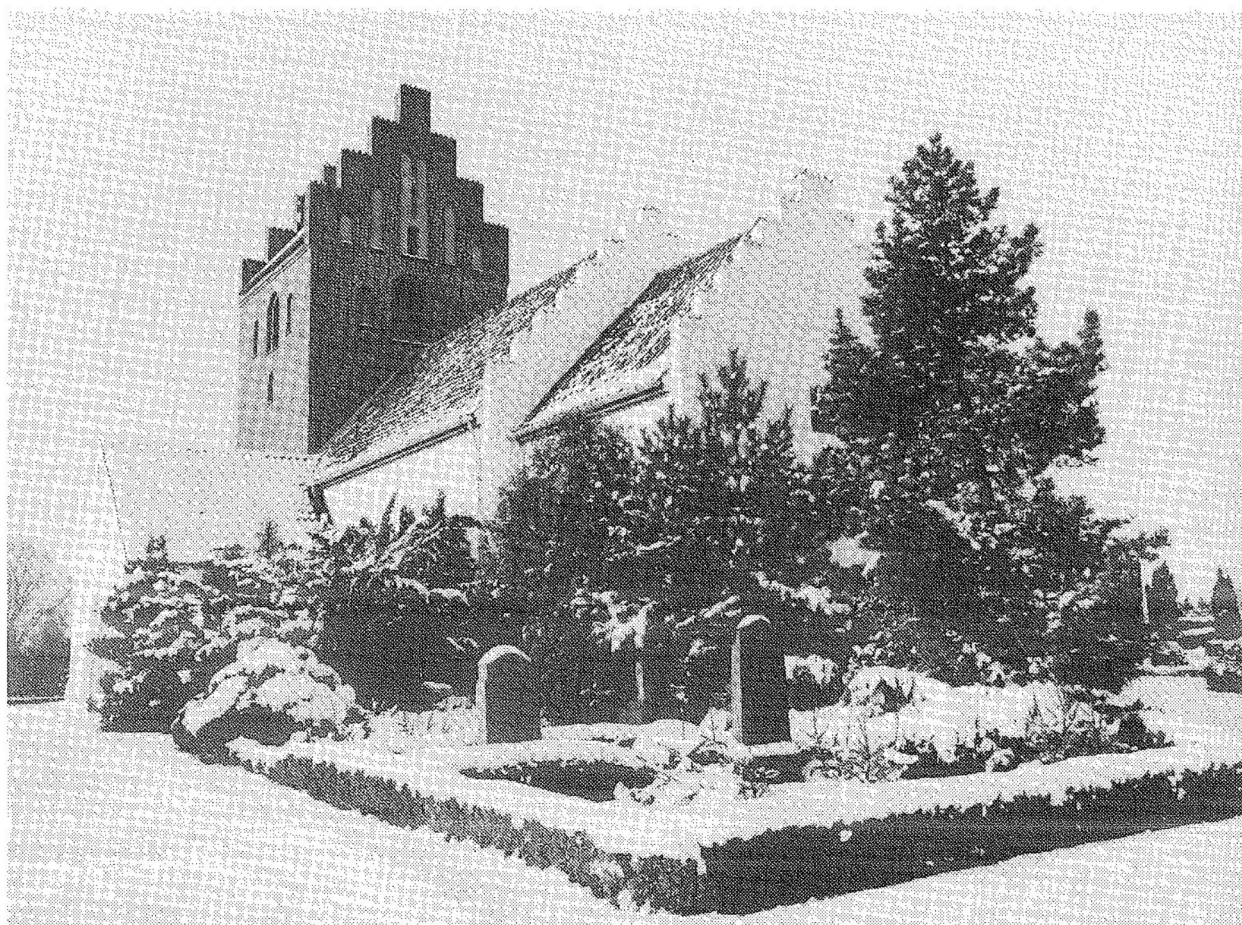

Gundsømagle Kirke

Egnshistorisk Nyt nr. 4 – 1993 – udgivet af Egnshistorisk Forening i Gundsø

Gundsømagle Kirke

Foto: Erik Glass. Gundsømagle kirke er nu færdigrestaureret. Mange af Nationalmuseets fagfolk har gennem en lang periode arbejdet utallige timer med undersøgelser og istandsættelse af hele kirkens indre. I juni 1992 blev kirkens nye smukke alter indviet, og med de nyopdagede ældgamle fornemme kalkmalerier er Gundsømagle kirke blevet en af Nordens mest spændende landsbykirker.

Menighedsrådet oplyser, at udgivelse af en folder om kirken er på vej. Den vil bl.a. indeholde en tolkning og forklaring af hver eneste af de mange kalkmalerier, også på fremmede sprog. I foråret 1994 vil kirken blive åbnet for gæster næsten alle ugens dage, i det omfang de kirkelige handlinger tillader. Der skal blot bestilles tid i forvejen.

OM GUNDSØMAGLE KIRKES HISTORIE

En bygningshistorisk undersøgelse

I bogen, Nationalmuseets Arbejdsmark 1990, skriver museumsfolkene Henrik Græbe, Birgit Als Hansen og Hans Stiesdal om restaureringen af Gundsømagle kirke:

"Det er for længst slået fast ved udgravninger, at de ældste stenkirker i Danmark var opført af frådsten. Dette materiale minder af udseende om vulkansk tuf, er smukt gyldent og ligger let tilgængeligt i overfladen ved kildevæld, for Sjællands vedkommende i Isefjordsegnene og ved Roskilde. Det kaldes derfor også kildekalk. Allerede i 1000-årenes første halvdel har to kirker i Roskilde været opført af frådsten, men der er særlig grund til at nævne de store frådstenskirker, som senere blev opført af Roskildebispen Svend Nordmand (1073-88) i Roskilde, Ringsted og Slagelse, og som var optakt til det omfattende kirkebyggeri i 1100-årene. Omkring år 1100 opførte kongen en tilsvarende stor kirke i Slangerup. Også ved en lang række af de mere anonyme landsbykirker er der benyttet frådsten i større og mindre omfang, mindre som årene gik, fordi frådstensbruddene var små og efterhånden blev tømt.

Alene på grund af bygningsmaterialet frådsten var der således gode grunde til, at Nationalmuseet nøje fulgte en istandsættelse af Gundsømagle kirke i 1985-87, hvor den udvendige puds var så medtaget, at den måtte fornyes. Mens murene stod afrensede, blev de undersøgt omhyggeligt, og der blev indsamlet så mange oplysninger som muligt før nypudsningen. Det var rutinemæssig undersøgelse, der måtte udføres, mens mulighederne var der, og mere skulle der egentlig ikke ske. Oplysningerne blev henlagt i museets arkiv for engang i fremtiden at kunne sættes ind i en større sammenhæng og få betydning.

Denne fremtid kom hurtigere end ventet. Den 21. juni 1987 brændte kirkens altertavle. Ilden var i sig selv ikke voldsom, men alt inde i kirken blev dækket af et tykt lag sod. Der måtte en gennemgribende restaurering til, og Nationalmuseet greb lejligheden til at foretage en omfattende undersøgelse af kirkens indre, der kom til at belyse kirkens udvikling fra dens opførelse - ja endda før - og helt frem til vore dage. Kalkmalerierne fra to perioder afdække-

des både i kor og skib, mange bygningsspor blev fremdraget, og der blev gennemført en arkæologisk udgravning i hele kirken. Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling udtog prøver af tagværkets tømmer i kor og tårn til dendrokronologiske dateringer, der viste, at koret må være opført omkring år 1100 og tårnet så sent som ved år 1320.

Det blev til en bygningshistorisk undersøgelse, der berørte mange fagområder, og undersøgelsen, der her skal gøres rede for, viste med al tydelighed, hvilke uvurderlige kildeoplysninger en landsbykirke indeholder, selv når den i det ydre fremstår som en almindelig sognekirke uden de store mærkværdigheder.

Når kirkens beliggenhed tages i betragtning, var der imidlertid grund til at nære særlige forventninger. Gundsømagle ligger nær Roskilde og lige øst for Roskilde fjord. Allerede tidligt i middelalderen gik der en gammel hovedvej fra Roskilde mod nord langs fjorden, tæt forbi Gundsømagle og Jørlunde og gennem det bemærkelsesværdige Slangerup. Det var utvivlsomt en vigtig forbindelse til Skåne, måske endda ligefrem hovedfærdselsåren. Under alle omstændigheder måtte vejen passere Værebrosø, der ligger lige nordvest for Gundsømagle og i samme sogn. Netop her kunne man komme over Værebrosø, mens der alle andre steder langs åløbet var utilgængelige moser. På begge sider af broen blev der anlagt store vandmøller. Det var ganske klart et vigtigt sted.

De ældste dele af Gundsømagle kirke er beslægtet med tidlige romanske kirker i og omkring Roskilde, men på sin vis er den fornemmere. Frådstensmurene er tyndere end normalt, 75-80 cm: en dygtig murermeister gjorde ikke murværket kraftigere end nødvendigt. Ved korets østvæg har der været en halvrund apside, utvivlsomt som koret udelukkende opført af frådsten, mens man i skibet også vil finde kampesten, jo flere jo længere mod vest.

Under arbejdet med kirkens istandsættelse viste det sig, at kirkens frådstensmure indeholdt så megen fugt at den nye kalkpuds ikke kunne tørre. En renovering af kirkens gulv blev herved nødvendig:

"Kirkens middelalderlige gulve er usædvanligt godt bevarede, hvilket først og fremmest skyldes, at der uden for midtergangen er meget få begravelser, der skærer igennem gulvlagene.

OM GUNDSØMAGLE KIRKES HISTORIE

En bygningshistorisk undersøgelse

I bogen, Nationalmuseets Arbejdsmark 1990, skriver museumsfolkene Henrik Græbe, Birgit Als Hansen og Hans Stiesdal om restaureringen af Gundsømagle kirke:

"Det er for længst slået fast ved udgravninger, at de ældste stenkirker i Danmark var opført af frådsten. Dette materiale minder af udseende om vulkansk tuf, er smukt gyldent og ligger let tilgængeligt i overfladen ved kildevæld, for Sjællands vedkommende i Isefjordsegnene og ved Roskilde. Det kaldes derfor også kildekalk. Allerede i 1000-årenes første halvdel har to kirker i Roskilde været opført af frådsten, men der er særlig grund til at nævne de store frådstenskirker, som senere blev opført af Roskildebispen Svend Nordmand (1073-88) i Roskilde, Ringsted og Slagelse, og som var optakt til det omfattende kirkebyggeri i 1100-årene. Omkring år 1100 opførte kongen en tilsvarende stor kirke i Slangerup. Også ved en lang række af de mere anonyme landsbykirker er der benyttet frådsten i større og mindre omfang, mindre som årene gik, fordi frådstensbruddene var små og efterhånden blev tømt.

Alene på grund af bygningsmaterialet frådsten var der således gode grunde til, at Nationalmuseet nøje fulgte en istandsættelse af Gundsømagle kirke i 1985-87, hvor den udvendige puds var så medtaget, at den måtte fornyes. Mens murene stod afrensede, blev de undersøgt omhyggeligt, og der blev indsamlet så mange oplysninger som muligt før nypudsningen. Det var rutinemæssig undersøgelse, der måtte udføres, mens mulighederne var der, og mere skulle der egentlig ikke ske. Oplysningerne blev henlagt i museets arkiv for engang i fremtiden at kunne sættes ind i en større sammenhæng og få betydning.

Denne fremtid kom hurtigere end ventet. Den 21. juni 1987 brændte kirkens altertavle. Ilden var i sig selv ikke voldsom, men alt inde i kirken blev dækket af et tykt lag sod. Der måtte en gennemgribende restaurering til, og Nationalmuseet greb lejligheden til at foretage en omfattende undersøgelse af kirkens indre, der kom til at belyse kirkens udvikling fra dens opførelse - ja endda før - og helt frem til vore dage. Kalkmalerierne fra to perioder afdække-

des både i kor og skib, mange bygningsspor blev fremdraget, og der blev gennemført en arkæologisk udgravning i hele kirken. Nationalmuseets naturvidenskabelige afdeling udtog prøver af tagværkets tømmer i kor og tårn til dendrokronologiske dateringer, der viste, at koret må være opført omkring år 1100 og tårnet så sent som ved år 1320.

Det blev til en bygningshistorisk undersøgelse, der berørte mange fagområder, og undersøgelsen, der her skal gøres rede for, viste med al tydelighed, hvilke uvurderlige kildeoplysninger en landsbykirke indeholder, selv når den i det ydre fremstår som en almindelig sognekirke uden de store mærkværdigheder.

Når kirkens beliggenhed tages i betragtning, var der imidlertid grund til at nære særlige forventninger. Gundsømagle ligger nær Roskilde og lige øst for Roskilde fjord. Allerede tidligt i middelalderen gik der en gammel hovedvej fra Roskilde mod nord langs fjorden, tæt forbi Gundsømagle og Jørlunde og gennem det bemærkelsesværdige Slangerup. Det var utvivlsomt en vigtig forbindelse til Skåne, måske endda ligefrem hovedfærdselsåren. Under alle omstændigheder måtte vejen passere Værebros, der ligger lige nordvest for Gundsømagle og i samme sogn. Netop her kunne man komme over Værebros å, mens der alle andre steder langs åløbet var utilgængelige moser. På begge sider af broen blev der anlagt store vandmøller. Det var ganske klart et vigtigt sted.

De ældste dele af Gundsømagle kirke er beslægtet med tidlige romanske kirker i og omkring Roskilde, men på sin vis er den fornemmere. Frådstensmurene er tyndere end normalt, 75-80 cm: en dygtig murermester gjorde ikke murværket kraftigere end nødvendigt. Ved korets østvæg har der været en halvrund apside, utvivlsomt som koret udelukkende opført af frådsten, mens man i skibet også vil finde kampesten, jo flere jo længere mod vest.

Under arbejdet med kirkens istandsættelse viste det sig, at kirkens frådstensmure indeholdt så megen fugt at den nye kalkpuds ikke kunne tørre. En renovering af kirkens gulv blev herved nødvendig:

"Kirkens middelalderlige gulve er usædvanligt godt bevarede, hvilket først og fremmest skyldes, at der uden for midtergangen er meget få begravelser, der skærer igennem gulvlagen.

Gundsømagle Kirke

Egnshistorisk Nyt nr. 4 – 1993 – udgivet af Egnshistorisk Forening i Gundsø

Men de grave, der er, kan også være til gavn for arkæologien, især når der gøres forsøg på at efterspore levn efter tidligere aktiviteter under kirkebygningen. Fjernes den øvre fyldjord i gravene, fremkommer i deres jordvægge et helt "gratis" snit gennem jordlagene under kirken. I Gundsømagle blev det herved erkendt, at der har været foretaget begravelser på stedet, før kirken blev bygget. Således blev der observeret tre meget gamle grave i den østlige del af skibets sydside, og én i nordsiden på det sted, hvor et fontepodium senere blev opført. I nordsidens østlige del blev der tillige fundet en grav, der var opmuret af frådstenskvadre med særskilt hovedrum og overdækket med planker.

Selv om der således er påvist kristne begravelser, som er ældre end stenkirken, tyder intet i de undersøgte jordprofiler dog på, at der også er spor af en tidligere bygning. Snarere kan den muld, der ligger oven på flere af gravene, antyde, at begravelsen er foregået udendørs; mulden kan nemlig stamme fra jordtuer over nyanlagte grave. Det vil sige, at området, hvor Gundsømagle kirke blev opført, formentlig har været kirkegård allerede i 1000-årene, og at sporene efter en tidligere kirke skal søges uden for den nuværende bygnings mure."

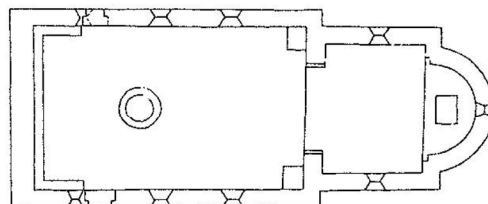

Kirkens ældste kalkmalerier findes i koret, disse dateres til tiden ca. 1100-1120:

"De to apostle på hver side af korets nordvindue fremtræder i fuld størrelse og giver et glimrende indtryk af udsmykningens kvalitet. De står med blikket rettet mod øst og apsiden, begge har cirkelglorie udført med største præcision; de er iført fodsid dragt og bærer over venstre skulder en kappe, der når til knæene. Deres ansigts-

hår- og hovedformer er karakteristiske, udpræget byzantinske og udført med så stor sikkerhed, at kunstneren kunne være kommet direkte fra et af de centrale kunstmråder i Sydeuropa. Ja, selv den olivengrønne farve, der gerne brugtes til ansigtsskygninger, genfindes ved nøjere eftersyn. Derimod mangler den cirkel på kinderne, kindroserne, som også var almindelig sydpå, men frem for alt er det bemærkelsesværdigt, at malerierne ikke er udført i den raffinerede maleteknik med dækkende lasurfarver i flere lag, som var noget af det væsentligste, de nye strømninger førte med sig. Heller ikke fornemmes ret meget af kroppen i figurerne, eller det stærkere udtryk for form og bevægelse, som kendetegner de nye forbilleder. Disse forhold må således skyldes en lokal tradition, måske af ældre tysk oprindelse.

Der kan imidlertid udmærket være tale om en hjemlig tradition. For i Gundsømagles nærmeste omegn findes frådstenskirker, som var opført af Roskildebispen Svend Nordmand omkring 1080, og som også omfatter forgængerer for den nuværende Roskilde domkirke. Om hans efterfølger, biskop Arnold (1088-1124), nævner krøniken ligefrem, at han fornyede eller istandsatte domkirkens kalkmalerier. Det er sandsynligt, at kalkmalerierne i Gundsømagle skal ses i denne sammenhæng. De kan i så fald give en fornemmelse af, hvordan udsmykningen så ud i domkirken, og hvordan en tradition eller skole derfra er startet på Sjælland med en blanding af ældre tyske og nye byzantinske indslag. De sidstnævnte må for Gundsømagles vedkommende stamme fra Norditalien eller Østrig, hvor de byzantinske strømninger gjorde sig kraftigt gældende i årene omkring 1100, til dels som en følge af impulser fra det første korstog 1099.

Gundsømagle kirke fremtrådte da i 1100-årene som en udsøgt fin bygning med kalkmalerier og glasmalerier, hvide kalkgulve, altre, bænke i vest og døbefonten midt i skibet. Udefra set var bygningen høj og majestætisk med skib, kor og

apside. Man ved ikke meget om taget, der enten har været af bly eller af træspån. Tagrejsningen har været lavere end nu. Det har givet hele bygningen volumen. Sokler og gesimser er kommet til deres ret.

Siden kirken blev færdig, er der gang på gang foretaget ændringer både ude og inde. Den første store fornyelse var et stort cirkulært vindue, 2,30 m i diameter, der blev anbragt i skibets vestgavl. Rosevinduet var den smukkeste tænkelige tilføjelse til kirken. Dog synes det ikke at være blevet færdigt, men blev straks tilmuret igen, indvendig med kampesten, udvendig med munkesten. Man ved ikke hvornår det blev hugget ud. Det kan blot siges med sikkerhed, at da kirken omkring 1320 fik et tårn ved vestgavlen, kunne vinduet ikke være der."

Kirkens næstældste kalkmalerier findes i skibet, disse dateres til tiden ca. 1320 efter at munke-

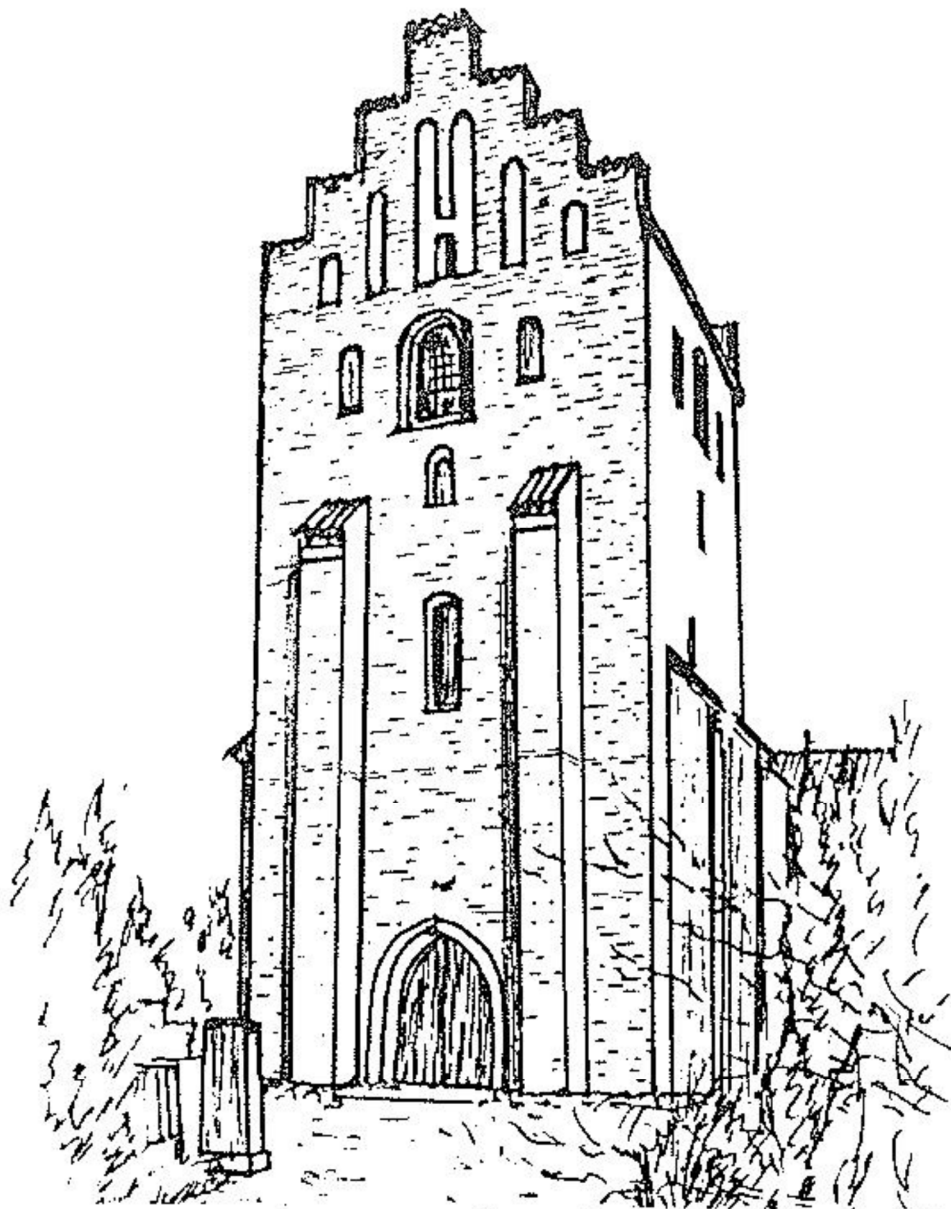
stenstårnet blev bygget, og ca. 1595 blev klokkerne flyttet op i tårnet fra den udvendige klokkestabel. Mange andre forhold blev ændret: "Efter reformationen i 1530'erne ændredes kirkens kirkens indretning successivt, fortrinsvis ved anskaffelse af nyt inventar. Der kom stolestader i kirken, og i midtergangen mellem stolene blev der foretaget begravelser; store pompøse kister blev sat ned, tværs igennem alle kirkens historiske jord- og gulvlag, om hvis arkæologiske betydning man ingen anelse havde dengang. Der blev hældt et kraftigt lag sand på inde i kirken, hvor gulvfladen nu hævedes yderligere. Oven på sandet er der i skibet bevaret trærester fra langsgående remme i hver side, der har båret stolestaderne. Også de tværgående strøer gav sig flere steder til kende som mørke striber af formuldet træ. I korbuen sluttede de langsgående remme sig til et tømmerstykke på tværs af buen, som må have båret et korgitter, der tillige havde efterladt sig spor i form af to lodrette udhugninger i korbuens vanger. Mange spor er blevet slettet ved de store begravelser, men den smalle strimmel, hvor korgitteret har stået, var urørt. Sandlaget blev fjernet ved restaureringen og undersøgt for løsfund ved harpning. Det indeholdt ud over lidt vinduesglas og andre småfund en del mønter fra begyndelsen af 1600-årene frem til midten af 1700-årene.

De følgende århundreder bærer her som i alle andre kirker i høj grad præg af svigtende eller ukyndig vedligeholdelse af det gamle bygningsværk, i takt med håndværkstraditionernes forfald. Men efter den netop afsluttede og meget omhyggeligt gennemførte istandsættelse bliver kirken i Gundsømagle nu afleveret til fremtiden i god stand. Og takket være de undersøgelser, som Nationalmuseet fik lejlighed til at foretage undervejs, er kirkens historie blevet langt rigere end før".

Her slutter vi uddragene fra den spændende rapport.

Billedmaterialet er venligst udlånt af konservator Birgit Als Hansen.

Der dukker stadig nye fortolkninger frem omkring de nyfundne kalkmalerier i kirken. I foråret 93 konstaterede konservatorerne, at der på nogle af maleriernes bibelske skikkelser har været påmonteret glorier af metal, måske messing.

**Gundsømagle kirkes tårn bygget i munkesten
ca. 1320. Tegning: Anne K. Hansen.**